

kritika így a színházat – mint azt a Nyugat befolyásos kritikusa, Ignotus kifejtette – elsősorban «tolmácsoló művészetnek» tekintette, amelynek legfőbb feladata «a költőt érthetővé tenni» a szövegnek a színpad háromdimenziós terében való megjelenítésével.” – Imre, 2009, i. m., 173.

372. Kosztolányi, 1907, i. m., 3.

373. Karinthy Frigyes: Az első találkozás, *Színházi Élet*, 1925. maj. 24–30., 17.

374. A vasbot elég jellegzetes kiegészítője lehetett Karinthy öltözékének. Ahogyan Füst Milán is kiemeli visszaemlékezésében: „ilyen vasbotot se látott még soha senki. Mert feketére volt ugyan festve, de festéke több helyen lemállott róla, s ez már maga is kissé különös volt, de nem volt minden. Mert az alján nagy görbülete is volt, amilyen talán némely halász-szerszámoknak.” – [Szerző nélkül] [=Füst Milán]: A fiatal Karinthy, *Csillag*, 1955/jún., 1275.

375. [Szerző nélkül]: Ők hogyan emlékeznek Karinthyra?, *Színházi Élet*, 1925. máj. 31. – jún. 6., 8.

376. Kosztolányihoz hasonlóan Karinthy sem fejezte be végül egyetemi tanulmányait.

377. „Fizika-matematika szakra iratkoztam be, közben sebészetet hallgattam Dollingernél és a könyvtárban Schopenhauert, Taine-t és Mommsent olvastam este kilencig. Mindez nem akadályozott meg benne, hogy [a] kedves, finom Négyessy stilsztika-óráján komoly tanulmányt olvassak fel Reviczky Gyuláról, melyet is a professzor úr megdicsért, sőt nem tartotta lehetetlennek, hogy a Reviczky-irodalom terén valódi érdemeket szerzek idővel!” – Karinthy Frigyes: Naplóm. Az egyetemi tündetések-ről, *Pesti Napló*, 1927. nov. 27., 35.

TÓZSÉR ÁRPÁD

Hiénakacagás

NAPLÓJEGYZETEK 2005-BŐL

1. SETTEMBRINI ÚR CSÓDJE

Augusztus 6. A kolozsvári *Korunk* legújabb száma az irodalmi siker kérdéseivel foglalkozik. Rendkívül érdekes Faludy György XX. századi sikerlistája. – Faludy a század legsikeresebb (s egyben legnagyobb) költőjének Adyt tartja, aztán József Attilát, de itt megjegyzi, hogy a költőnek, főleg a proletár korszakából, nagyon sok közhelyes verse van (persze ez a megjegyzés maga is közhely), a harmadik helyre a kései Kosztolányit teszi (aki az első korszakaiban csak „élvezetes, szép versikéket írt”), az *Ének a semmiről* című versét tartja a legnagyobbnak. (Valóban nagy vers, de inkább csak „új hangot ad az örök törvénynek”, ahogy Karinthy Kosztolányiról általában állítja; itt, ebben a műben nevezetesen és leegyszerűsítve, az az ősi létszemlélet, klasszikus axióma fogalmazódik újra, hogy „Nem születni a legnagyobb boldogság, de a második: / megszületve hamar megint / visszasüllyedni, ahonnan jöttünk”. S ezt Szophoklész ugye csaknem két és fél ezer évvel ezelőt vetette papírra, s azóta már számtalan költő (magyar is!) versbe állította, idézzük itt be a Kosztolányi előtti időkből, találomra, Vajda Jánost, 1875-ből: „Villámcsapásként járja át velőnket / A lenni, nem születni sobasem! / Vagy hogy ha már meglettünk, itt vagyunk: / Elmulni, elenyészni mindörökre”. (Vajda végkövetkeztetése persze éppen az, hogy az anyag részeként „lenni, lenni kell szüntelen”, hogy a sírban sincs „örök nyugalom”, de mondandóm szempontjából ez most mellékes.) S az *Ének a semmiről* variációja is, 1933-ból: „Annál, mi van, a semmi ősebb, / még énnekem is ismerősebb, / rossz sem lehet, mivel erősebb / és tartósabb is, mint az

élet, / mely vérrel ázott és merő seb”. A „szokatlan-új” itt valóban csak a „köntös”: Kosztolányi előtt nemigen szoktak a magyar költők, az egy Csokonait leszámítva, az elmúlásról, a halálról csilingelő rímekben szólni. – Azt is Faludy mondja, hogy „Nagyon nehéz sötétzárkában öt hónap alatt nem eszelőssé válni”, s hogy ő azért nem vált ott azzá, mert közben verseket írt. Az emlékezetébe. Én meg azt mondom: számomra maga az élet sötétzárka, s már rég eszelős lennék, ha nem írnék. – Egyébként pedig Faludy szintén az „örök törvények” tudora, de „új hangot” sem igen ad nekik, inkább csak csípős kommentárokat fűz hozzájuk. A Villon-fordításával viszont, el kell ismerni, iskolát teremtett, legutóbb az erdélyi *Előretolt Helyőrség* gárdája is tőle tanult versnyelvet. Emlékező médiumnak is egyedülálló az öreg bárd, külön műfajt csinál az emlékezésből, egész sor egykor élt író (például József Attilát) az ő emlékezései hozzák személyes közelbe hozzánk. S ez most, mikor íróink mintha elfelejtettek volna emlékezni, mikor annyira szűkében vagyunk az irodalmi legendáknak, memoároknak, hiányt pótol. (Utoljára talán Vas István életrajzi könyvei íródtak ilyen céllal, de ebbe a műfajcsoportba sorolnám Vámos Miklós *Hogy volt* című, az idén megjelent kitűnő, írókra emlékező sajátos prózáját is.)

Augusztus 7. A tegnapi gondolatsort folytatva: az „örök törvényeket” tárgyaló versek között meg kellett volna említenem az általam nemrég újraolvasott Kálnokychef d'oeuvre-t, a *Szanatóriumi elégiát* is. Az irodalomtörténetek azt írják róla, hogy az első nagy Kálnoky-vers, de nemcsak a Kálnoky-költészet kiemelkedő teljesítménye ez, több szempontból sarkköve az egész magyar költészetnek. Nézzük előbb az „örök törvény” sorait: „A lét reménytelen, sötét a szív magánya”, „Titkom sem él tovább, ha megszűnt személyem. / A tárna összedől és kincsei a mélyben / maradnak menthetetlenül”, „Láttam, mit ellenünk szeszélyből, unalomból / egy ellenséges agy a földön túl kigondol. / Új változat már meg se lep”, „Eltűnünk nyomtalan, mint réteken a hófolt. / Nevünk sem él tovább.” Közös itt az irodalomtörténeti előzményekkel, Szophoklész, Vajda, Kosztolányi vonatkozó műveivel az anyagelvűség, a vallások reménységének, a földön túli világnak a nem emlegetése, elhagyása, de megjelenik a több részes költeményben egy új elem is: a gnosztikusok „ellenséges agya”, a betegség mint az isteni princípium gonosz részének a mesterkedése. S az opusnak ezt a lehetséges dimenzióját tudtommal a kritikusok és irodalomtörténészek még nem vizsgálták kellő mélységében. A vers 1942-ben íródott, a németek Rosztovban vannak, Sztálingrád fordulatát még senki sem feltételezi, az „ellenséges agy” a történelemben s a „hegyen” (a szanatóriumban) is győzelemre áll. A történelem kokrétan nincs jelen a versben, de bizonyos második jelentéssíkként talán mégis: a kompozíció értelmezhető akár a Thomas Mann-i *Varázshegy* palimpszesztjének, versbéli felülírásának, s ha a vers epikumát a történelemben helyezzük, akkor a „Lassan elhagynak az eszmék, melyekbe’ hittem. / A szép szavak silány gyűjteményével itten / csődöt mond Settembrini úr” sorok történelmi aktualitást nyernek. „Settembrini úr” csődje a liberális Nyugat csődje, amelyben korábban a(z itt Hans Castorp szerepébe pozicionált) narrátor is hitt, s most a körülmények hatására elhagyja a hite, s beletörődik az „ellenséges agy” személyes és történelmi győzelmébe. (A betegség képei a személyén aratott győ-

zelmet jelzik, az pedig, hogy később már az egész „emberiség kiirtásáról” beszél, tegyük hozzá: Vörösmarty-i reményvesztettséggel és erővel, nos, az jelezheti akár a „történelmi gonosz” diadalát is.) Kuriózusként említem meg, hogy ha a költő következetesen végig kívánta volna vinni a *Varázsbegy-Szanatóriumi elégia* párhuzamot, akkor a Gonosz megtestesüléseként Naphtát, a Thomas Mann-regény harmadik központi figuráját is meg kellett volna említenie. Vajon miért nem említette meg? Valószínűleg azért, mert Naphta sokkal problematikusabb figurája a regénynek, mint Settembrini. Az egykorú kritika a „protofasiszta” jelzővel szokta illetni. (Ezért nem vállalta például Lukács György sem személyének a Naphtával való összevetését, holott Thomas Man egy interjújában egyértelműen kijelenti, hogy Naphta „modellje” a magyar filozófus volt.) A vers megírása idején még győzelemre álló fasizmust mint történelmi erőt az „ellenséges aggyal”, a Gonosszal összefüggésbe hozni még célzás formájában is kockázatos lett volna.

Augusztus 16. „Hogy mondjam el, hogy ne nevestetek?” – így kezdődik Szabó Lőrinc *Új szemüveg* című verse. Nekem is új szemüvegem van, s boldogan, felszabadultan nevetek magamon, hogy nem tudom eldönteni: Szabó Lőrinc versén vagy az új szemüvegemem keresztül látom egyszerűen ilyen „*igaznak, keménynek és érthetőnek*” a világot? Hosszú éveig jártam úgy a várost, hogy az utcák túloldalán nem tudtam elolvasni a cégtáblák feliratait, s belenyugodtam: rossz a szemem. S most egyszerre minden megváltozott. Új orvost, új szemüveget, új világot kaptam. De így látnék-e Szabó Lőrinc verse nélkül is? Sokféle kommunikációs rendszerünk van, s Hankis Elemérnél olvastam utoljára, hogy a nyelvet aránylag ritkán használjuk kommunikációra, alapvetően a gondolkodás s a valóságmodellálás eszköze. Amikor magunkban beszélgetünk, mondatokat formálgatunk, tulajdonképpen gondolkodunk: eltervezzük, hogy a következő percekben, napokban mit fogunk csinálni, hogyan fogunk viselkedni, mit fogunk mondani. A nyelv segítségével helyszeteket képzelünk el: modelláljuk az életünket. De a nyelv segítségével modelláljuk azt is, amit látunk (s vice versa: a „*nem győzők nézni*”, „*a láthatár levetette puha / párázatát, a fény s árny kettészakadt, / tündökölnék a tiszta vonalak*”, „*S ráismerek a táj színeire*” – felismerem az egykori, a távlatos Pozsonyt, amikor a telefonpóznákat még nem láttam duplán, s el tudtam olvasni az autók rendszámát. Sok olyan változást is észreveszek viszont, amely korábban, a „*puha párázat*” mögött észrevétlen maradt számomra: kivágták a afárik tér (korábban András király tér) fáit, teljesen megváltoztatva ezzel Pozsony azon részének térképét, amely 1954-ben som” lett (mint Nietzscheinek a Szent Márk tér). (Rendre ott üldögéltem, olvasgattam, de akár írtam is egyetemi óráim szüneteiben, lukas óráimban.) Még jó, hogy a Kacsza-szökőkutat, mint ismertetőjelet, meghagyták. Eltűnt a Luxor könyvesbolt is. A Bezru utcai kórház, fáktól nem takarva, valahogy közelebb jött (ott műtötték a gyomorfekélyemet, még 1975-ben, mikor a fiaink születtek: Erzsé, a feleségem s én egyszerre jajgattunk, más-más osztályokon persze, az orvosi kések alatt). Szóval az új szemüveggel egy más Pozsonyt látok. Markánsabban látom viszont azt a nagy, zöld foltot is a bal szememben, amelyet eddig a „*puha párázat*” takart valamelyest. Most már van a szememben fekete szín is, zöld is, kék is. Mint az iraki lobogón.

Augusztus 24. Meghalt Németh Pista, a 68 éves debütáns költőnk. (Nevét az érdeklődő hiába keresi a lexikonokban, egyedül *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004* ismeri. Az interneten, a számtalan egyéb Németh István között lehetetlen megtalálni, még ha ott van is.) A szlovákiai magyar költészet különce volt. S az volt már 1970-ben is, mikor az *Egyszemű éjszaka* című antológiában megjelentek a zsengei: a kötet legfiatalabb tagjainál, Varga Imrénél, Kulcsár Ferencnél csaknem másfél évtizeddel volt idősebb. S most, 68 évesen végre eljutott az első önálló verskötetig is: a *Dőrejárás* című debütje a napokban, közvetlenül a halála előtt jelent meg. De nagyot tévedne, aki afféle felvidéki Vojtina Mátyást sejtene benne. Nem, Németh István szerencsés pillanataiban különös sűrűségű, abszurd-ironikus-szürrealista versnyelvet működtetett. Illusztrációképp álljon itt az a hatsorosa, amely miatt Budapesten az említett antológiát bezúzták (a versike címe: *Történelmi pillanat*, 1970-ben, Csehszlovákia megszállása után vagyunk): *Betévedt az utcánkba / egy rinocérosz... / Történelmi pillanat: / A bentesüzlet előtt / egymásba ér az / asszonyok fara.* – Németh irodalomtörténeti és művészettörténeti kutatásokat is végzett, Kassák Lajosról, Csemiczky Lászlóról, Csontvári Kosztká Tivadarról sok érdekes anyagot összegyűjtött. Kár, hogy töredékes, csapongó, fegyelmezetlen gondolatvezetése sokszor ezeknek is komolyságát veszi. Részemről mindenesetre tisztelet az emlékének, s megbecsülés az életműve értékeinek!

Augusztus 29. Ünnepe, a Szlovák Nemzeti Felkelés évfordulója. Besztercebánya főterén szlovák gárdisták parádézhatnak, fekete egyenruhákban, s tele szájjal szidják a magyarokat és cigányokat. Aztán változik a kép (mármint a tévéé), Ga parovi, a szlovák köztársasági elnök jelenik meg rajta, a riporter a „hlinkások” megjelenéséről kérdezi, mire ő: Ez teljesen normális dolog, a szólásszabadság mindenkire vonatkozik, ez egész Európában így van. – Sztálin 1944 első felében 10 ezer szovjet partizánt dobott a szlovákiai frontvonal mögé, csatlakozott hozzájuk 24 ezer szlovák katona, s augusztus 29-én egyesített erőkként harcot kezdtek a németek ellen. – Nézem Ga parovi elégedettségtől sugárzó arcát, s azon gondolkodom, vajon mit csináltam én 1944. augusztus 29-én? Kilencéves voltam, Pista testvérbátyámat, egy leventecsappattal, akkoriban hajtották el a németek, azt mondták, Ausztriába viszik őket, munkára. Szegény levente bátyámra alig emlékszem, a fényképei inkább vézna suhancot, s nem leventét mutatnak. A könyv viszont, amit búcsúzóul a kezembe nyomott, máig megvan, címe: *Bob kapitány*. (Csak jóval később tudtam meg, hogy ez Defoe *Singleton kapitány*ának egy ifjúsági változata.) A Szlovák Felkeléssel és a magyar leventékkal kapcsolatban viszont van egy még nyomasztóbb emlék is. Vladimír Miná, a híres-hírhedt szlovák író mesélte (fültanúja voltam), hogy a Felkelés katonájaként egyszer nyolcvan-száz magyar szökött leventét kellett legéppisztolyozniuk. A szerencsétlenek át akartak állni hozzájuk, azaz a felkelők oldalára, de a parancs egyértelmű volt: likvidálni kell őket, a Felkelés tisztán szláv ügy! Értsd: nem szabad a háború utáni magyar politikusok kezébe érvet adni, hogy magyar felkelők, antifasiszták is léteztek. – Miná becsületére szolgáljon: míg beszélt, érződött a hangján az őszinte megrendülés. (Zárójelben legyen mondva: az ún. Szlovák Nemzeti Felkelésnek a háború kimenetelét tekintve, nem sok értelme volt. Augusztus 29-én kezdődött, s másfél hónap múlva a németek bevették

Beszterbányát, ezzel a Felkelés befejeződött. Arra viszont jó volt, hogy rá hivatkozva a háború utáni Csehszlovákiát a győztesek közé sorolhatták.)

2. BALASSI FARKA

Szeptember 2. Rómában Petroniust annak idején „magister elegantiarum”-nak, azaz az ízlés mesterének nevezték. Változnak az idők, de még mindig Róma diktálja az ízlést, a divatot: most a pápa főtitkára a „magister elegantiarum”, a divatdiktátor. Negyvenkilenc éves, Georg Gänsweinnek hívják, és döglének érte a nők.

Szeptember 6. Az éjjel szépet, de mit szépet, *gyönyörűt álmodtam*, mint Petőfi a hasonló című versében. Ráadásul az álmom legális volt, mert a feleségem volt a főszereplője. Leírhatnám tehát legálisan is, hogy az álmom következtében egész éjszaka *mvvh m rafxma*, de Petőfiről e rejtjeles szöveggel Balassira kapcsol a memoriterem, aki még a címzett levelében sem merte leírni annak idején nyíltan, hogy „nagy úr leszek, ha egyébként nem is, akkor a farkam után”, hanem csak rejtjelesen, így: *rmfxma ihmb*. Akinek kedve van hozzá, fejtse meg tehát, hogy mi is történt az éjszaka velem, én is hosszú percekig silabizáltam Balassit. A lényege a bejegyzésemnek egyébként sem az, hogy az én „farkammal” mi történt az éjszaka, hanem az, hogy a Balassi óta eltelt négyszáz esztendőben micsoda hatalmasat ment előre a világ! (hogy Vörösmartyt is bevonjuk e nemtelen játékba): ma már a „fasz” helyett a „fark”-at nem lehet leírni valamiféle kifordított szégyen nélkül, anélkül, hogy az olvasó meg ne mosolyogja a szenvelgésemet. Balassi 1588-ban azért írt rejtjelesen, mert szemérmessége nem engedélyezte a nyíltságot, én meg, 2005-ben azért írok így, mert a szemérmességemet szégyellem s a szenvelgés vádját akarom elkerülni. – Nyelvészeti érdekesség is persze ez a „farok” ügy: a magyar nyelv, Balassi tanúsága szerint, már legalább négyszáz éve így eufemizálja a penist, ebből arra következtethetnénk, hogy ez valami magyar ősnyelvi örökség. A valóság azonban valószínűleg más. Az indoeurópai nyelvekben a „farok” általában nem a „far”-ral függ össze (mint ahogy az a magyarban van), hanem a „lógás”-sal, „lóbálás”-sal (például a német *Schwanz* a *schwänzen*-lógni ige származéka, a lengyel *ogon* az *ogoni*, elhajtani, legyezni igéé, s mi több a farkat és faszt egyként jelentő cseh *ocas*-ban is egy „deréktől lefelé lógó” jelentésű ószláv *ot-jas* alak rejtőzik). S ebből az következik, hogy a magyar *fasz>farok* fejlemény nem magyar őselemény, hanem későbbi, európai hatás, újabb keletű átvétel. Nehezen elképzelhető ugyanis, hogy azokban az ősi időkben, amikor a *far* és a *farok* összefüggése még minden magyar beszélő számára világos volt, bárkinek is eszébe jutott volna, hogy a *farkat*, azaz a *kis fant* (a *k* a szó végén természetesen kicsinyítő képző) a penishez hasonlítsa. Már csak azért sem, mert az egyik fő karakterisztikuma az, hogy hátul van, a másiké pedig az, hogy elől.

Szeptember 10. Hát ezt elszúrta! Mikor kb. másfél éve, a Nemzeti Színház pályázata után Dúró Győző, a Nemzeti dramaturgja felhívott, hogy menjek a *Faustus Prágában* című pályázati munkám ügyében konzultálni (feltehetően a szöveg esetleges módosításáról s bemutatásának lehetőségeiről lett volna szó), dölyfösen

azt válaszoltam, hogy ha díjat nem adtak, nincs miről konzultálni. Tegnapelőtt felhívtam (volna) Dúrót, s kiderült, hogy már nincs a Nemzetinél. A színház világát még szívesen kipróbálnám, s ezzel a kör be is zárulna: életemben sikerült minden műfajba belekóstolnom (a szépprózát kivéve). – Én színházat egyébként szinte előbb játszottam, mint „irodalmat”: valamikor 1955-ben, a szülőfalumban bemutatták a *Dankó Pista* című népszínművet. Én éppen akkor hagytam ott az egyetemet, facér voltam, egy lány kedvéért felcsaptam hát alkalmi színésznek. Valami közjegyzőt alakítottam a Dankó Pistában. Állítólag nem is rosszul.

Szeptember 13. Van-e írófeleség, amelyik nem úgy gondolja, ahogy Holics Janka gondolta! A Móriczcal folytatott egyik gyilkos vitájában azt sziszegte a férje felé: Minden könyvedet nekem köszönheted, valamennyit én írtam! – Az én E.-m valamivel szerényebb, az előbb azt fejtegette félig sírva, hogy ő Kőműves Kelemenné, be van falazva egy várba, s a vár az én életművem, a könyveim, a verseim. Nincs élete, mozdulni sem tud, mert éppen az ő mozdulatlansága biztosítja, hogy a várfalak nem dőlnek be. – S én még csak ellenérvelni sem tudtam, mert ahogy minden sírásban, ebben is volt igazság: a fájdalom alanyi jogon igaz, s akkor is az, ha igaztalan dolog váltja ki. – Szóval az én E.-m, az Esterházy-féle *Hrabal könyvének* Annájától eltérően, nem hajlandó élni az irodalmi özvegyek egyszerű életét. (Kölostori magányát – mondaná Kafka, mint ahogy Feliciájának, első menyasszonyának mondta is, illetve írta egyik levelében, eltanácsolandó a lányt a vele való együttéléstől.)

Szeptember 14. Mi ez? Tapintatlanság? Öregkori érzéketlenség?, gonoszkodás *à la* „nekem már mindent szabad”? A 88. születésnapját ünneplő T. L. azzal állított meg, szigorú, számonkérő arccal, hogy: „De rosszul nézel ki! Mi van veled? Csak kabát meg nadrág vagy!” – Van a gonoszkodásnak egy formája, amely az őszinteség pózában tetszeleg. Hogy is mondja Cornwall, a *Learn*ben?

----- *Nem hízeleg, nem ő.*
Becsületes, nyílt lélek, ő valót szól:
Tetszik, nem tetszik: ő nyílt. Ismerek
Ily gazokat, kik nyíltság alatt
Több álnokságot, s rossz célt rejtene,
Mint hűsz ügyetlen csúszómászó, aki
Túltesz kötelességén (s udvarol).

Szeptember 18. „Országalapításra” invitáltak, Rimaszombatba. B. Kovács István, a rimaszombati magyar történések lelke, kitalálta, hogy megalapítják a gömör-kishonti palóc régiót, s elnevezik Gömörországnak. A tulajdonképpeni ünnepségek a Gömör nevű községben folytak (ebben a faluban kapáltatta meg annak idején Mátyás király a nemes urakat), ahol annak a rendje-módján országos tisztségviselőket (palatinust, országbíró stb.) választottak, maga Mátyás király (egy királyi jelmezbe öltözött színész) dirigálta a választási ceremóniát – ötletes volt, mutatós volt, „nagyon komoly játék” volt. A jó palócok már Mikszáth korában is meg tudták adni a

dolgok módját: addig mesélgettek egymásnak a semmiről, hogy végül valami lett belőle. Mács Jóskával, egy tréfacsináló „jó palóccal” udvarolni próbáltunk Mátyás (szintén jelmezbe öltözött) két gyönyörű udvarhölgyének, de azok egy-kettőre közölték velünk, hogy sajnos vén gavallérokkal és rangon aluliakkal nem tárgyalhatnak.

Szeptember 19. Megviselt az út. Szétesett az arcom, mint a keletlen tészta. Mács Jóska fuvarozott bennünket haza, útközben a páskaházi egyházgondnokról mesélt (Páskaháza Gömörrel szomszédos falu). A gondnok vesedialízisre jár, háromszor egy héten, s állítólag az a szavajárása, hogy ő addig él, ameddig akar: ha meggon-dolja magát, s nem megy el dialízisre, bármikor véget vethet a földi komédiának. Az orvos egyszer már nekem is kilátásba helyezte a művesekezést. Apám is ve-seelégtelenségben halt meg. Mikor a vérében elkezdett hatni a húgysav, neki lett ilyen fehér, szétesett az arca, mint most az enyém. – S ilyen zavartan, szétesetten indultam el délután a városba. Csaplár Vilmos üzent, hogy Pozsonyban van, sze-retne velem találkozni. Szétesettségemben nem találtam a kocsimmal a lejáratot a sztrádáról, majdnem Bécsben kötöttem ki. De mennem kellett, mert Csaplárnak sokkal tartozom, ő volt a „kapum” (ajánlóm) a Szépírók Társaságába. Az Aupark (ez Pozsony egyik legnagyobb plázája) bisztrójába ültünk be beszélgetni. Vil-mosnak felvidéki (pontosabban csallóközi) felmenői is vannak, egyik nőrokonát régen, tanítottam, volt miről társalognunk az irodalmon túl is. Viszont mikor elvált-tunk, elkövettem egy ordinaré bakit, azt mondtam neki, hogy az újabb dolgait nem ismerem, hogy leálltam a *Magyarország, te dögnél meg a Momi lábánál*. Hát ez az utóbbi kapitális tévedés, mert a Csaplár-regény címe helyesen: *Momi lába*. Ide kevertem Melville *Moby Dick*-jét, Momi-Moby, ami a Csaplár-regényre nézve éppenséggel hízogó párhuzam is lehetne, csak hát az összehasonlítás a két név véletlenszerű egyezésein túl teljességgel alaptalan. A *Moby Dick* az ember és ter-mészet harcának mítosza, világparabola, a *Momi lába* pedig elsősorban a női test ódája, azaz költészet, nyelvi teljesítmény, sziporkázó szójátékok tára („Ágyako-zom... Ki akarom élni az ágyaimat... Elnyelte méltó jutalmát”). Emlékszem, az egykorú kritikák (a könyv 1993-ban jelent meg) vallomásos nemzedéki prózának minősítették, de nem volt az már akkor sem, az azóta eltelt időben pedig egyre in-kább a most annyira hódító irodalmi testiség előhírnökévé lényegült („*Ha ment ki a fürdőszobába, nem őt néztem, hanem a hátát, a derekát, a fenekét, ami csak egy fenék volt, persze mint fenék viszont gyönyörű*”). De: hazaérkezésem után elővet-tem a könyvet, beleolvastam itt-ott, s a fentebb ide másolt idézeteken túl mit talállok: „*Azt álmodtam, hogy össze vagyok zárva egy cápával. Akváriumban lebe-gek, a cápa se túl nagy, elférünk. A térdsebemnél kezd el enni, csókok helyett hara-pásokkal halmoz el. Már elfogyasztotta az egyik combomat, amikor megzavarják. Csattogtatja a fogait, de megy.*” Ennek a bekezdésnek a fényében az én bakim freu-di szóbeli elvételnek bizonyul. Mikor a könyvet először olvastam, az a lehetséges jelentéssíkja is rögzült a tudatalattimban, hogy rájátszás a *Moby Dick*-re, s ennek köszönhetően a férfi-nő harca mítoszi (bár ironikusan mítoszi, mert egy akvárium-ba helyezett) dimenziókat is nyer. S most, a találkozásunk véletlenje freudi első-lás formájában hozta ki belőlem az egykori észrevételemet.

Szeptember 20. Mohamed próféta szerint a paradicsom az anyák lábánál van, s hogy a gyermeknek első fokon, másodfokon, sőt harmadfokon is az anyját kell tisztelnie, s csak negyedfokon az apját. De hát mikor élt Mohamed?! Valamikor a 7. században. Akkor még anya volt az anya. Mára felmondta az élet szolgálatát, s önzésben alig különbözik a férfitől. Nem akar gyereket, a méhében meggyilkolja. Mohamed viszont azt is jól tudta, hogy a nőt nem lehet „felszabadítani”, mert akkor vége az „anyaparadicsomnak”. S amit ő gondolt, azt halálosan komolyan gondolta, szélsőséges esetekben nem habozott fegyvert fogni céljai érdekében. Sok tekintetben Krisztusra emlékeztet, az erőszak alkalmazásában radikálisan eltér tőle. Vagy el tudjuk talán Krisztust képzelni dzsídával és karddal a kezében? Nehezen. Bár a korbácsot azért tudta forgatni.

Budapest, Szlovák Kulturális Intézet, szeptember 22. A szlovák honfiak anno valószínűleg nem így képzelték, de ma a budapesti Szlovák Kulturális Intézet épülete, a Rákóczi u. 15. a magyar irodalom egyik leghitelesebb fóruma, találkozó helye. A magyar főváros Szköüllái és Kharübdiszzei között tévelygő szlovákiai magyar íróknak ráadásul még szállodája, kikötője is, ahol le lehet vonni a vitorlákat s partra lehet szállni. A mai napig legalábbis így volt, de éjszaka nagyot csalódtam a kikötőnkben. Miután ugyanis az Ernst Múzeumban néhány szlovák író társaságában egy mérsékelt sikeres író-olvasó találkozót abszolváltam, s jöttem volna „haza” (értsd: az Intézetbe), nem tudtam kinyitni a kaput. Semmi kétség, Cs. Lujzi, az Intézet jó tündére, mindenese, nekünk, pozsonyiaknak jótevőnk, ezúttal rossz kulcsot adott. Nem részletezem, aki már állt idegen városban, éjfél után egy órakor bezárt kapu előtt, úgyis tudja, mit érezhettem. Kicsit megcsappant a bizalmam a „leghitelesebb fórumunkban”. Mindenesetre ma Závada Palival is itt találkozom: meggyünk, az ő kocsjával, Dunaszerdahelyre, ahol szintén fellépésünk lesz.

Szeptember 23. A kétnapos odüsszeiám után immáron itthon. A szerdahelyi irodalmi estünkről csak annyit, hogy semmivel sem volt színvonalasabb, mint a budapesti. De miért is lett volna: Budapesten is „kisebbségi” közönségünk volt, s Dunaszerdahelyen is. Ugyanis a szlovák irodalom Magyarországon, úgy látszik, csak az ottani „kisebbségi szlovákokat” érdekli, s Szlovákiában sincs ez másként, csak itt meg a magyar (magyarországi) irodalom kisebbségi ügy. Szóval Szerdahelyen is „kisebbségi olvasók” fogadtak bennünket, csak ezúttal magyar „kisebbségi olvasók”. S valóban el kellene gondolkodnunk: lehetséges-e nagy irodalom nagy olvasók nélkül? (Csaplár Vilmostól hallottam az elmésséget: „*hogyan lehetnének nagy írónk, ha nincsenek nagy olvasónk*”.) S ilyen vonatkozásban mi az, hogy „kisebbségi olvasó”? S a kisebbségi olvasó „kis olvasó”? Na, szóval az utunk Budapestről, hazafelé érdekesebb volt, mint az irodalmi estjeink. Závada nemcsak írónak kitűnő, sofőrnek is az, végig százhatvannal száguldott, s közben még Emily Brontë *Üvöltő szelekjét* és Flaubert realizmusát és romantikáját is sikerült megvitatnunk.

3. A *CONDITIO HUMANA* MINT „FESZÜLTSGEBEN ÉLNI”

Szeptember 30. Közeledik október 6., amely számomra 70 év óta kettős emléknapp: nemcsak az „aradi Golgota” (Ady) napja, hanem a születésnapom is. Ilyenkor, néha, összecsap a fejem fölött a mondvacsinált hírnév. A szerkesztők belenéznek a kalendáriumba, s látják, hogy valaki épp azon a napon mert születni, amelyet a magyar történelem már rég a Halálok Napjává avatott, s csak azért is utána néznek, hogy ki ez a pimasz. – Aztán szaporodnak a köszöntők. Most, a *Kalligramban* Doboss Gyula fog köszönteni, elküldte az írását, tulajdonképpen *A bütteldorfi kertész* című versem elemzése, de amióta elolvastam, egyfolytában pirulok: a bölcselet egébe, szinte Wittgenstein mellé emel. A *Könyvpiac* a *Faustusom* elemzésével készül október 6-ra, a Művészeti Akadémiában meg pontosan erre napra tették a székkfogalómat. S itt meg kell állnom egy pillanatra: ezzel a Művészeti Akadémiával nem tudok tisztába jönni. Állítólag már egy éve tagja vagyok (felvételemet annak idején nem kértem, nem igazoltam vissza, egyetlen összejövetelükön nem voltam), nemigen vettem komolyan az egészet, nem így képzelem el az akadémiai munkát. Most meg váratlanul kapom a meghívót, hogy menjek székkfogalót tartani. Menjek, ne menjek? El kellene menni legalább körülnézni.

Október 2. Tarol az influenza, lázas az egész család, engem meg megint bélgörccsök gyötörnek, véccére futkosok – hogyan tartsak így „akadémiai” székkfogalót? A reménytelenségbe besziszeg egy Mandelstam-vers:

*Török a forró krétaéjből,
s írásom szigorú, merész.
Ének lesz a nyílsszigétségéből,
s a rendből lázas remegés.*

*Most tanulom a palaévk
karc-naplóját, s jó lecke ez,
nyelvét a kovának s a légnak,
mit sötétség tölt, fény erez,
s ujjaimat mártom be folyton
a régi dal útjába ma,
mint a sebbe, hogy összeforrjon
gyűrű s patkó, víz és kova.*

Én is próbálkoztam már Mandelstam fordításával, de tulajdonképpen Kálnoky László száraz, kopogós fordításában értem meg a verseit: ez a költészet a szenvedő anyag, a szenvedő tárgyak költészete. Korábban a költészetnek mint műnemnek az érzelem volt a szubsztanciája, meghatározó sajátossága, lényege. Aztán jött Baudelaire, s minden a visszájára fordult. Ma a költészet inkább érzelemhiány, szívhiány, emberhiány, hogy pontosan e hiánnyal kiáltozzon, hangtalanul, egyre eszelősebben érzelem, szív és ember után. Az érzelemhiányos ember helyett a tárgyak, a természet szenved, borzalmas erővel. Mint a horror vacui: az anyag, a ter-

mészert jobban irtózik az érzelemnélküliség űrétől, mint az ember, s elementárisabb erővel próbálja azt kitölteni. A Mandelstam-vers a gyűrű, a patkó, a víz és kova szenvedése. A szenvedésben forrnak össze verssé. Ilyen értelemben értelmezhető Cvetajeva paradoxona: minden költő zsidó. (Idézi Joszip Brodskij, a *Lettre* valamelyik korábbi számában.) Mandelstam valóságosan is zsidó. Baudelaire „idegensége” Mandelstamban a zsidó idegenséggel is hatványozódik. – Másként szenved Henri Michaux (bár itt – az *Évgyűrűk* című Kálnoky-műfordításkötetben – ugyanannak, Kálnokynak a nyelvén):

*szabadjára ereszted bennem irtózatot talajfűrődat
jelenléted rettenetes marógépét,
egy perc alatt hasmenésem fölé emeled
igaz s bevehetetlen székesegyházadat;
nem mint embert röptesz majd ki engem,
hanem mint függőleges pályájú lövedéket,
EL FOGSZ JÖNNI,
el fogsz jönni, ha létezel,
csalétek lesz neked ganéjom,
gyűlöletes önállóságom;
előbukkansz az Űrből, bárbonnan,
fölkavart énem mélyéből talán;
szertelenségedre gyujtót dobok,
s Isten veled, Michaux.*

Ha jól értem, a hasmenés, a ganéj itt az emberi különlétezés, a természetről való leválás jele, s ez a leválás irritálja a Mindenhatót (aki „előbukkan az Űrből, bárbonnan”), s a költő a ganéját teszi ki eléje mint „csalétket”. Itt tehát az Istentől önálló sodott ember szenved, s várja visszavételét az anyagba. Mandelstamban a visszavétel a jelek szerint már megtörtént, a szenvedés mégis tovább tart. Michaux a féltúton szenvedő ember, Mandelstam az ember által az anyagra hagyományozott, teljesen elidegenült, tárgyi szenvedés. – Én meg választhatok: hogyan kívánok szenvedni? Nézzem tárgyilagosan, hogyan szenvednek helyettem a tárgyak, vagy megidézzem Istent, s a többit bízzam rá, pöcköljön be („mint gyujtót”) a szertelen, „nevetséges világegyetembe”, s aztán „Adieu, Michaux”? „Ganéjom” a megidézéshez nekem is lenne bőven.

Október 3. Az életet a haláltól többek között az is radikálisan elkülönözteti, hogy a halál nem tud nevetni. Képzeljünk el egy nevető koponyát! A magyar nyelv ismeri a *farkasnevetés* frazémáját: a halálfej nevetése hiénakacagás volna. Éjfél után két órától megint a vécén és a halálomon vagyok. Most 4, 30, s aludni nem tudván, beleolvasok Szép Ernő *Két kezdő bohóc* című könyvébe, s ott, ahol a „nevelő úr” a gazdasági írnok felszólítására: „Szaladjon, hozza ki az irodából a duplapuskát!” – csupa tiszteletből és szeretetből az írnok úr kedvenc szavajárásával válaszol, valahogy így: „Szaladok, ó!”, halálom ide vagy oda, kitér belőlem a nevetés. Stopp! – Húsz éve írom és mondom újra és újra, hogy „halálomon vagyok”, mikor jól tu-

dom, hogy még egyszer sem haltam bele ebbe az átkozott diszpepsziába, tehát feltehetően nem is ebben a kínban fogok kimúlni. Akkor mért írom le és mért ismételtetem állandóan, hogy „halálomon vagyok”? Nemrégén arról elmélkedtem a lapokon, hogy én bizonyára egyedül fogok meghalni, mert – mint a mesék kisbojtárja – túl sokat kiáltok farkast (halált). Mikor csakugyan jönni fog, senki sem fut majd segítségemre. Ebből az következne, hogy azért emlegetem annyit fiktív halálotomat, mert kínomban segítséget várok a környezetemtől. De éppen fordítva igaz! Életem nagyobb részében végzem a munkámat, mint bárki más, s bajaimról hallgatok, mint a sír, igyekszem senkit sem terhelni velük. S éppen a természetes kommunikációnak ez a gyötrő hiánya okozza aztán a naplóbeli erupcióimat. Az írásbeli panaszáradat nálam a természetes emberi dialógusok pótléka, mentálhigiéna, megkönnyebbülés. (A permanens kínról ugyanis nem lehetséges a dialógus, az önmagát lehetetlenítené el: a barátaim, ha állandóan gyötrelmeimmel traktálnám őket, messze elkerülnének.) – De vissza a nevetéshez! Michaux érdekes módon mikor „*igazán kétségbeesik*” is így ír:

*ama beérett pillanatban, mikor igazán kétségbeesem;
egy mennydörgő másodpercben
terrorral és teljhatalommal elszakítasz
testemtől és emlékképeim
ótváros testétől, e nevelés világgyetemtől;
szabadjára ereszted bennem irtózatot talajfűrődöt... stb.*

A szürrealista képek túlhajtása, a *hasmenés* és a *székesegyház* oximoronja valami-féle fenséges humor – mintha a Teremtő nevetne. Vagy a Teremtő Ember, az ember-demiurgosz. Mandelstam verseiben bármilyen nevetés elképzelhetetlen. A tárgyak nem tudnak nevetni. Az ember félholtan is tud.

Október 5. Olvasom Nagy Pál kitűnő könyvét, a kicsit körülményes című „*Posztmodern*” háromszögletesi pontok: Lyotard, Habermas, Derridá-t. (A „posztmodern” idézőjelei a szerzőnek, az avantgárd eme párizsi Osvátjának ismert posztmodernellenességét célozza.) A 48. oldalról idézem: „*Lyotard kulcsfontosságú könyve, La condition postmoderne, nem előzmény nélküli könyv; címe a francia olvasót André Malraux La condition humaine című, 1933-ban megjelent nagyhatású művére emlékezteti...*”. A Lyotard-cím valóban nem előzmény nélküli, s mi több, a *condition humaine* kifejezésnek az utóélete is jelentős: ma is aktívan jelen van szókincsünkben, irodalmunkban, közéletünkben. – Kezdetben azonban nem Malraux volt, hanem Montaigne. Ő írta le először a „*condition humaine*” szókapcsolatot, mondván, hogy minden embernek „*az emberi létezés (condition humaine) teljes egészéről kell tanúságot tennie*”, s ez alatt azt értette, hogy bárki a teljes embert szemlélheti önmagában, ha az esszé nagyítója alá helyezi magát. Számára az „*esszé*” kezdetben gondolatokkal, a világról való véleményekkel feldúsított naplót, személyes világvallomást jelentett. „*Nagy tükör a világ, egyének és fajok örök osztódásának tükrözője, nézzünk jól bele, ha ismerni akarjuk önmagunkat*”, mondta. – Malraux 1933-ban Montaigne-t bányássza föl a hagyományokból, mikor

regényének az ismert címet adja. S bár neki is vannak filozófiai affinitásai, a *condition humaine* útkereszteződéseiben a Nagy Pál által elsőnek idézett filozófus Lyotard felé nem ő mutat, hanem talán inkább Hannah Arendt, aki az 1958-ban megjelenő *Human Condition* című könyvében Lyotard-t jó húsz évvel megelőzve bírálja a modernitást, mondván, hogy a „*legnagyobb szám boldogsága*”, a bőség ugyan a szegények és szűkölködők régi álma, de csak „*álomként vonzó*”, mert „*a hülyék paradicsomává válik, mihelyst megvalósul*”. Lyotard tulajdonképpen ugyanezt fogalmazza meg aztán tetszetősebben s a posztmodern filozófiájába oldva, mikor elutasítja a „*marxi-hegeli világszínházat*”, a történelmet mint átfogó megoldást, mint „*metarécit*”-t, s az apró sikerélményekre, a „*petits récits*”-re esküszik fel. De a *condition humaine* története ezzel még koránt sem ért véget. Heller Ágnes az 1994-ben megjelent *Általános etikájában* úgy véli, hogy az „*emberi természet*” fogalma „*többértelmű, homályos, túl van terhelve az évszázadok folyamán rárakódott másodlagos konnotációkkal*”, s helyette a *conditio humana* fogalmát javasolja használni. Szerinte „*személyes tapasztalataink (a posteriori) horizontján két a priori (az ún. genetikusan és szociálisan, T. Á.) összeillesztésének eredményével találkozhatunk... A döntő fontosságú az, hogy a két a priori tökéletes illeszkedése általában nem fordul elő... Még a legcsekélyebb eltérés is feszültséget okoz, és minél nagyobb az eltérés, annál erősebbnek tapasztaljuk a feszültséget... A »conditio humana« ily módon úgy konkretizálható tovább, mint »feszültségben élni«*. – Na már most: ha annak idején Montaigne az esszét a *condition humaine* teljes alakja megismerésére tett kísérletnek tartotta (az *essai* franciául annyi, mint *kísérlet, próba*), akkor én ma, a *conditio humana* közbeeső átfogalmazásai után, a „feszültségben élni” jelentésű *conditio humana* állapot legadekvátabb műfajának a *naplót* látom. A naplózás ugyanis egyenesen olyan tett, amelyben a *feszültség* mintegy összetevőiben kimerevül. A naplózó számára a genetikusan és szociálisan a priorija az írás tetteiben *illeszkedik*, az olvasó számára pedig az *eltérések* szemléltetődnek. – S imígyen a kígyó a saját farkába harap: Montaigne híres gyűjteménye eredetileg olvasónaplónak, idézet- és jegyzetárnak készült, s csak az utókor csinált belőle „esszékönyvet”, tette az *esszét* önálló műfajjává, az ön-kozmosz kanonizált képévé. S most, úgy tűnik, az esszé a fenséges műfaja (a *condition humaine* változásaival párhuzamosan) visszavedlik azzá, ami volt: „*mesteri összevisszasággá*” (Szerb Antal), naplónak. – Mint ahogy ez a bejegyzés is „*összevisszaság*” lett. Úgy definiáltam a tárgyat, hogy – akaratlan – működés közben is sikerült bemutatnom azt. *Idem per idem*.

(folytatjuk)